

Φεμινισμός και Χώρος: Προς μια Αναστοχαστική Ιδιότητα του Πολίτη

των Χαράλαμπου Τσέκερη*
& Νίκου Κατριβέση**

Στο άρθρο εξετάζεται η δυνητική φεμινιστική συμβολή σε μια ριζικά ανανεωμένη ιδιότητα του πολίτη, σύμφωνα με την οποία οφείλουμε όλοι, στο μέτρο του εφικτού, να αναλαμβάνουμε τις ευθύνες μας απέναντι στην οικογένεια, την κοινωνία και τον κόσμο. Η συμβολή αυτή συνίσταται κυρίως στην κριτική υπέρβαση του παραδοσιακού δυισμού ανάμεσα στον ιδιωτικό και το δημόσιο χώρο, η οποία εκκινεί από την πολιτικοποίηση της καθημερινής εμπειρίας και καταλήγει στην ανάδυση μιας ουσιαστικά συμμετοχικής κοινωνίας πολιτών. [σελ. 93-102]

Ο φεμινισμός, περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο κοινωνικό κίνημα, επιχειρήσε συστηματικά να εντάξει το ιστορικά αγνοημένο πεδίο των υποκεμενικών νοημάτων και των προσωπικών εμπειριών στην κριτική ανάλυση του κοινωνικού κόσμου και, ιδιαίτερα, της «βαθιά έμφυλης» φύσης των κοινωνικών και πολιτισμικών θεσμών. Η ένταξη αυτή είναι μια ιδιαίτερη «κριτική μέθοδος» (MacKinnon 1982) για τη βαθύτερη κατανόηση και την ποιοτική αλλαγή της υφιστάμενης

* Λέκτορας Κοινωνιολογίας
(407/80) του Τμήματος
Επιστήμης και Τεχνολογίας
Τηλεπικοινωνιών του
Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

** Αναπληρωτής Καθηγητής
Κοινωνιολογίας του Τμήματος
Οικονομικών Επιστημών του
Πανεπιστημίου Μακεδονίας

“Feminism is the radical notion that women are people.”

**Cheris Kramarae
Paula Treichler**

«Φεμινισμός είναι η αιρετική άποψη ότι οι γυναίκες είναι άνθρωποι.»

πραγματικότητας. Από το ξεκίνημα της «φεμινιστικής αναγέννησης» (στις δεκαετίες του '60 και του '70), ο ακαδημαϊκός φεμινισμός, ο οποίος αναπτύχθηκε κυρίως εντός του κοινωνιολογικού πεδίου, ενεργοποίησε εκ νέου θεμελιώδη ερωτήματα της κοινωνιολογίας της (επιστημονικής) γνώσης.

Γενικά, η φεμινιστική κριτική των κοινωνικών επιστημών εφαρμόζει τρεις συγγενείς αντιθεμελιοκρατικές/αντι-ουσιοκρατικές επιστημολογικές τακτικές, οι οποίες αυξητικά προωθούν την κεντρική ιδέα της (γυναικείας) υποκειμενικότητας. Πρώτον, ο «φεμινιστικός εμπειρισμός» (feminist empiricism) φυσικοποιεί την επιστημολογία (προς μια κοινωνική θεωρία της γνώσης) και παρουσιάζει τις γυναίκες και ως επιστήμονες και ως συμμετέχουσες (αναμειγνύοντας δημιουργικά αναφορικές/κριτικές και ενδογενείς/εργαλειακές μορφές αναστοχασμού), ούτως ώστε να μη μπορούν να αγνοηθούν εύκολα τα κανονιστικά τους ενδιαφέροντα.

Δεύτερον, η «επιστημολογία της οπτικής» (standpoint epistemology), η οποία μοιάζει να εμπνέεται τόσο από τη μαρξιστική όσο και από τη μεταμοντέρνα φιλοσοφία, εκκινεί από τη ριζοσπαστική θέση ότι όλες οι μορφές γνώσης και κοινωνικών ταυτοτήτων θεσπίζονται και παριστάνονται από συγκεκριμένες κοινωνικές θέσεις. Θα πρέπει δηλαδή να παραιτηθούμε οριστικά από τη διαφωτιστική φιλοδοξία να κατακτήσουμε «ένα είδος απόλυτης οπτικής γωνίας» (Bourdieu), μια «θέα από το πουθενά» (Nagel), απαλλαγμένη από κοινωνικές προϋποθέσεις, έμφυλες ανισότητες, ταξικές συσχετίσεις ή χωροχρονικούς προσδιορισμούς.¹ Η γνώση δεν είναι ποτέ αξιακά ουδέτερη, ανιδιοτελής ή «αθώα» (Flax 1992). Εν ολίγοις, ο προοπτικισμός – η ρηζικέλευθη διαπίστωση ότι η γνώση είναι πάντοτε τοποθετημένη και εξαρτώμενη από την προοπτική του γνωρίζοντος υποκειμένου – είναι ουσιωδώς αναπόδραστος (Pels 1997). Σ' αυτά τα συμφραζόμενα, το βασικό ερώτημα «ποιος χρειάζεται την αλήθεια;» έρχεται στο προσκήνιο (Harding 1992: 585). Ωστόσο, σύμφωνα με την επιστημολογία της οπτικής, η θέση των γυναικών ως

«ξένων» (strangers) προς τους κυρίαρχους θεσμούς της κοινωνίας αποτελεί γνωσιολογικό πλεονέκτημα για τη φεμινιστική έρευνα, αφού επιτρέπει μια πληρέστερη και λιγότερο «μερική» ή «παραμορφωμένη» κατανόηση του τι (πραγματικά) συμβαίνει. Η καθημερινή καταπίεση/περιθωριοποίηση των γυναικών είναι επιστημολογικά προνομιακή, εφόσον συνεπάγεται μικρότερο συμφέρον για άγνοια, όπως επίσης και για την διατήρηση ή δικαιολόγηση του status quo.

Τρίτον, ο «φεμινιστικός μεταδομισμός» (feminist post-structuralism), ο οποίος κατ' αρχήν αποποιείται τις ρεαλιστικές έννοιες της «αναπαράστασης» και της «ψευδούς συνειδήσεως», υπογραμμίζει ότι οι (ευρωκεντρικές) κρίσεις περί αλήθειας ή ψεύδους κατασκευάζονται και διαπραγματεύονται επιτελεστικά, εξαιτίας του ότι κατέχουν έναν αναπόφευκτα «πολεμικό» ή «δικανικό» χαρακτήρα και ενημερώνονται κατά τρόπο συγκροτησιακό από ηθικά, πολιτικά και πολιτισμικά ενδιαφέροντα. Επιπροσθέτως, διασυνδέει τη «θηλυκότητα» με εφήμερες κοινωνικές και ερμηνευτικές διαδικασίες και αναζητά «κρυμμένα» νοήματα, προάγοντας την ποιότητα έναντι της ποσότητας, το πολιτισμικό έναντι του φυσικού, τις «σχέσεις» έναντι των «υποστάσεων» (substances), τις γλωσσικές «κατασκευές» έναντι των «ουσιών» (βλ. για παράδειγμα, Flax 1990, Henwood 1993). Το ούτως λεγόμενο «κοινωνικό κείμενο» (social text) ξανα-γράφεται πλέον από τις φεμινίστριες ερευνήτριες – σε στενή συνεργασία με τα ερευνητικά τους υποκείμενα.

Αναμφίβολα, ο κοινός παρανομαστής αυτών των ανατρεπτικών «επιστημολογικών τακτικών» είναι η στενή σύνδεση ανάμεσα στη φεμινιστική γνώση/πολιτική (θεωρία/πράξη) και τις υποκειμενικότητες των γυναικών. Κατά τρόπο περισσότερο μεθοδολογικό, η Αμερικανίδα φεμινίστρια Σάντρα Χάρντινγκ (Sandra Harding) υποστηρίζει ότι, προκειμένου να επιτευχθεί μια κριτική και «ισχυρά αναστοχαστική» θέαση της κοινωνικής δομής, η καλύτερη μέθοδος συνίσταται στο να εκκινήσουμε τη σκέψη μας «από τις ζωές των γυναικών» (Harding 1991: 123, 167, 282, 286-7). Οι γυναικεί-

Πρέπει να παραιτηθούμε οριστικά από τη διαφωτιστική φιλοδοξία να κατακτήσουμε «ένα είδος απόλυτης οπτικής γωνίας» (Bourdieu), απαλλαγμένη από κοινωνικές προϋποθέσεις, έμφυλες ανισότητες, ταξικές συσχετίσεις ή χωροχρονικούς προσδιορισμούς. Η γνώση δεν είναι ποτέ αξιακά ουδέτερη, ανιδιοτελής ή «αθώα».

ες εμπειρίες χρησιμοποιούνται λοιπόν για να εμπλουτίσουν και να βελτιώσουν (ηθικά και επιστημονικά) την κοινωνική θεωρία, όπως επίσης και για να διαμορφώσουν την απαραίτητη επιστημολογική βάση πάνω στην οποία αυξάνεται η πολιτική συνειδητοποίηση, ή «γνωσιληψία» (consciousness raising),² και το προσωπικό καθίσταται πολιτικό – καθίσταται δηλαδή «κοινωνικά κατασκευασμένο σε συνθήκες άνισων σχέσεων εξουσίας» (Iγγλέση 2001: 49).³ Όπως εύστοχα παρατηρεί η Catharine MacKinnon (1989), η φεμινιστική θεωρία είναι ίσως η πρώτη επιστημονική θεωρία που αναδύεται μέσα από τα ίδια τα δρώντα υποκείμενα-άτομα που φανερά εκπροσωπεί (και φιλοδοξεί να απελευθερώσει). Ως εκ τούτου, το Ιδιωτικό αξιολογείται εκ νέου σε σχέση με το Δημόσιο και τείνει να αποκτήσει ένα ριζικά διαφορετικό σημασιολογικό περιεχόμενο. Αντίθετα προς τους νεωτεριστικούς «δυϊστικούς» τρόπους σκέψης γύρω από το Ιδιωτικό και το Δημόσιο, οι «ιδιωτικές» δραστηριότητες εκλαμβάνονται πλέον ως περιέχουσες πολιτικό νόημα (politically meaningful) και, για να χρησιμοποιήσουμε τα λόγια του Ζίγκμουντ Μπάουμαν (Zygmunt Bauman), «τα ιδιωτικά προβλήματα μεταφράζονται στη γλώσσα των δημοσίων θεμάτων» (Bauman 2000: 39).

Οι φεμινιστικές πρακτικές κατόρθωσαν να αμφισβητήσουν αποτελεσματικά τα «άκαμπτα» παραδοσιακά όρια της πολιτικής, στρέφοντας την αναλυτική μας προσοχή προς το «ιδιωτικό» πεδίο της καθημερινής ζωής και των διαπροσωπικών σχέσεων. Κατά συνέπεια, οι τρόποι με τους οποίους οι πρακτικές αυτές αναπτύχθηκαν αφορούν όχι μόνον στη θεσμική αρένα του Πολιτικού, αλλά και σε δραστηριότητες που συμβατικά δεν υπολογίζονται ως «πολιτικές», όπως λ.χ. στη διεξαγωγή μικρής κλίμακας, «τοπικών επαναστάσεων» (στο εδώ και στο τώρα). Πιο συγκεκριμένα, από τα μέσα της δεκαετίας του '60, οι φεμινίστριες του δεύτερου κύματος εμβάθυναν αποτελεσματικά την κριτική του πρώτου κύματος (Virginia Woolf, Kate Millett, Betty Friedan, Juliet Mitchell, Shulamith Firestone κ.α.) μέσω της διερώτησης των πολύπλοκων σχέσεων μεταξύ δημόσιας και οικογενειακής/προσωπικής ζωής. Υιοθετώντας λοιπόν

μια περισσότερο κοινωνιολογική στάση, θρυμμάτισαν τη νεωτερική πολιτισμική αντίθεση ανάμεσα στον ανδροκρατούμενο δημόσιο χώρο της «ανιδιοτέλειας» (της ισότητας, της συλλογικής διαβούλευσης ή λογοδοσίας) και τον δήθεν «απολιτικό» και «συναισθηματικά κυριευμένο» οικιακό χώρο της απόλυτης «ατομικής ελευθερίας», εντός του οποίου οι άντρες φέρονται να απολαμβάνουν τους καρπούς των εξω-οικογενειακών τους δραστηριοτήτων (δηλ. της εργασίας τους). Σύμφωνα με την παραπάνω «ανδροκεντρική» αντίθεση, οι γυναίκες είναι καταδικασμένες στο να περιορίζονται σε ένα στενό πεδίο που χαρακτηρίζεται από την καλλιέργεια και την προστασία της ατομικότητας, όπως επίσης και από μυστικοπάθεια, απομόνωση, ή αντι-κοινωνικότητα.

Σε τελική ανάλυση, οι φεμινίστριες του δεύτερου κύματος προσέφεραν στις γυναίκες μια πολύτιμη «δημόσια γλώσσα» για να «σπάσουν τη σιωπή» της προσωπικής ζωής, να εκφράσουν τη δυσφορία τους, να διακοινώσουν τα απελευθερωτικά τους αιτήματα και να αποκτήσουν πρόσβαση στα αγαθά της δημοκρατικής συμμετοχής στα κοινά. Σύμφωνα με τους όρους αυτής της νέας «γλώσσας», το Ιδιωτικό δεν σηματοδοτεί πλέον έναν χώρο «εξουσιαστικά ουδέτερο», «αποκλειστικό», «απομονωμένο» και «κλειστό» (έναν «χώρο σιωπής»). Αντιθέτως, είναι μια ιδιαίτερη μορφή «πολιτικής κοινότητας», η οποία διέπεται από σχέσεις εξουσίας ή «συμβολικής βίας» (κατά Bourdieu), και συγκεκριμένους κώδικες ηθικής συμπεριφοράς, δικαιώματα και υποχρεώσεις (Fenton 2005). Φυσικά, η κοινότητα αυτή υπόκειται σε διαρκή μετασχηματισμό, μέσω της αστείρευτης ανθρώπινης δράσης, ενώ η σχέση της με το Δημόσιο αποτελεί μια αβέβαιη, ή «μη αποφασίσιμη», πολιτισμικά περιχαρακωμένη και κοινωνικά ανα-συγκροτούμενη διαδικασία «δυναμικής διαπραγμάτευσης» (Stuart Hall). Με άλλα λόγια, το νόημα του Ιδιωτικού συνιστά ένα ασταθές, ουσιαστικά εύθραυστο και ιστορικά μεταβαλλόμενο πεδίο ιδεολογικής αντιπαράθεσης.

Στη συνάφεια αυτής της «διαλογικής» προσέγγισης, οι γυναίκες δεν χρειάζεται πια να θυσιάσουν τα συναισθήματα στο όνομα της λογικής, ή τα εν οίκω

Οι γυναίκες εμπειρίες χρησιμοποιούνται λοιπόν για να εμπλουτίσουν και να βελτιώσουν (ηθικά και επιστημονικά) την κοινωνική θεωρία, όπως επίσης και για να διαμορφώσουν την απαραίτητη επιστημολογική βάση πάνω στην οποία αυξάνεται η πολιτική συνειδητοποίηση.

ζητήματα στο όνομα των εν δήμω υποθέσεων. Τα ιδιωτικά και τα δημόσια θέματα όχι μόνον δεν είναι αμοιβαίως αποκλειόμενα (ή αμοιβαίως αναγώγιμα), αλλά μπορούν, όπως υποστήριξε ο Αριστοτέλης, να συνυπάρχουν και να συμβιώνουν κατά τρόπο απολύτως ισορροπημένο και αρμονικό. Επίσης, το Ιδιωτικό και το Δημόσιο προβάλλουν πλέον ως (ταυτόχρονα) συμβολικές/φυσικές σφαίρες μόνιμων πολιτικών συγκρούσεων (με την ευρύτερη έννοια του M. Foucault) και συνεχούς μετασχηματιστικής δράσης, αποτελούμενες από πολυεπίπεδα, πολυδιάστατα (καλειδοσκοπικά) ανθρώπινα υποκείμενα που, σε μαζικό επίπεδο, «οικοδομούν την αυτοβιογραφία τους» (Giddens), συνεργάζονται για το κοινό καλό και προωθούν την ενάρετη συμπεριφορά της ισοτιμίας και τη δημοκρατική ηθικοπρακτική της ευθύνης σε όλους τους τομείς της ζωής τους.

Επιπροσθέτως, οι σφαίρες αυτές συμβάλλουν από κοινού στην κριτική επαναδιαπραγμάτευση των πρακτικών και των νοημάτων της «ιδιότητας του πολίτη» (citizenship). Τούτο συνεπάγεται την «προέκταση ενός προτάγματος (project) αναστοχασμού της ιδιότητας του πολίτη και της σχέσης της με τον χώρο, ιδιωτικό ή δημόσιο» (Fenton 2005: 182). Με άλλα λόγια, η καινοτόμος φεμινιστική ιδέα «το προσωπικό είναι πολιτικό», ένα σύνθημα που αρχικά έγινε δημοφιλές στη δεκαετία του 70 και απο-πραγματοποίησε κατά τρόπο ριζοσπαστικό την κοινωνικά καθιερωμένη διάκριση δημόσιου/ιδιωτικού, μας εξασφαλίζει έναν πολύτιμο αναλυτικό φακό μέσω του οποίου μπορούμε να ανα-θεωρήσουμε δημιουργικά τα σύνθετα ζητήματα της πολιτεότητας ως «συμμετοχής σε πολιτική κοινότητα», πέρα από τον στενό ορισμό της υπό τον T. H. Marshall (1950).⁴

Η ιδιότητα του πολίτη διαθέτει και μια περιεκτική «ιδιωτική» διάσταση, μέσω της ενάρετης άσκησης καθηκόντων και ελεύθερου διαλόγου, της συστηματικής καλλιέργειας του πνευματικού βίου, της προσωπικής ευθύνης και του «αυτοτελούς εαυτού» (Giddens), της ανάπτυξης της λογικής της ουσιαστικής συναίνεσης και της δημοκρατικής οικογένειας, της ανεκτικής συμπεριφοράς (ενάντια στον φανατισμό, τον δογματισμό

και τη μισαλλοδοξία), της αυτενέργειας σε προβλήματα της καθημερινότητας και της πολλαπλής αντίστασης σε μορφές καταπίεσης που αναφέρονται σε προσωπικές εμπειρίες και έμφυλες σχέσεις. Τοιουτοτρόπως, η ιδιότητα αυτή ευαισθητοποιείται αναστοχαστικά και μετασχηματίζεται σε έναν τρόπο ταυτόχρονης ύπαρξης και στο Ιδιωτικό και στο Δημόσιο. Σ' ένα μάλλον ιδεοτυπικό επίπεδο, πρόκειται για μια διευρυμένη, αναστοχαστική ιδιότητα του πολίτη, η οποία, εν είδει μη γραμμικού συστήματος, στρεφόμενη αυτοκριτικά προς τον εαυτό της, ανακαλύπτει τους περιορισμούς, τις έμφυλες προκαταλήψεις, τις χρονικές/χωρικές διαστάσεις, τις αμφιθυμίες και τις δυνατότητες της, αλλά και αναθεωρεί, επανεφευρίσκει και εμπλουτίζει τον κανονιστικό της προσανατολισμό και το επαναστατικό αξιακό της λεξιλόγιο, μέσα σε μια πολύπλοκη, κοσμοπολιτική «κοινωνία του ρίσκου» (Beck 1992). Εστιάζει δηλαδή αυτοαναφορικά στην ιστορία και τις προοπτικές της, στο ποια είναι τα δυνατά και αδύνατα σημεία της, στο πού βρισκόταν και πού κατευθύνεται.

Η έμφαση εδώ τοποθετείται περισσότερο στα πρακτικά/διαλογικά (discursive) και δια-συγκεκριμενικά/πολιτισμικά (και λιγότερο στα θεωρητικά/προτασιακά ή τυπικά) χαρακτηριστικά της ιδιότητας του πολίτη, όπως επίσης και στους πολλαπλούς τρόπους σύνδεσης της ριζοσπαστικής πολιτικής σκέψης με την καθημερινή ζωή, την κοινωνική συμβίωση και μικρές «τοπικές» υποθέσεις (soft and low politics), υπό το φως της συνεχούς ροής ετερογενών μεταναστευτικών πληθυσμών, νέων τεχνολογιών και αγορών (Ong 2006). Στα συμφραζόμενα της αναστοχαστικής «αυτο-αντιμετώπισης», επέκτασης και εμπάθυνσης της ιδιότητας του πολίτη, το Ιδιωτικό και το Δημόσιο συμμαχούν, αλληλο-συμπληρώνονται και αλληλο-ενισχύονται, συνεισφέροντας αμοιβαία στη δημοκρατική ανανέωση της «παγκόσμιας/τοπικής» (glocal) κοινωνίας των πολιτών και τους προοδευτικούς φιλελεύθερους αγώνες ενάντια στη συμβολική χειραγώγηση και τον πολιτιστικό/συμβολικό αποκλεισμό (ενάντια δηλαδή στους συμβολικά καταπιεστικούς «μηχανισμούς κοινωνικοποίησης» που οδηγούν σε εσωτερι-

Η νέα -φεμινιστικά
 εμπνευσμένη-
 πολιτειότητα
 δυνητικά προάγει
 τον ουσιαστικό
 «εκδημοκρατισμό
 της δημοκρατίας»
 (Giddens), τη λογική
 της δικαιωματικής
 συμμετοχής όλων στις
 κοινωνικοπολιτικές
 διαδικασίες και
 την εικόνα του
 «ενδυναμωμένου»
 και «πολυδύναμου»
 πολίτη

κευμένες μορφές τυραννίας).

Οι αγώνες αυτοί, σταδιακά, τροφοδοτούν τον ουσιαστικό σεβασμό της ετερότητας (διασυνδέοντας διαλεκτικά την ενότητα και την πολυμορφία, την ομοιομορφία και τη διαφορά, την κοινωνικότητα και την ατομικότητα), συμβάλλουν στη διάδοση πολιτιστικών δικαιωμάτων (προς τα κάτω) και εμποδίζουν την πολυπολιτισμικότητα (τουλάχιστον) στο επίπεδο της πολιτικής κουλτούρας (βλ. σχετικά Μουζέλης 2001). Ως εκ τούτου, η αναστοχαστική ιδιότητα του πολίτη μάς βοηθά σημαντικά στο να ανταποκριθούμε καλύτερα στη σύγχρονη μεθοδολογική αναγκαιότητα για μια «συγκριτική κοινωνιολογία/ανθρωπολογία/ιστορία» (Μουζέλης) – βασισμένη στην αυξανόμενη παιδαγωγική επιθυμία να καλλιεργήσουμε μια εναλλακτική κοινωνιολογική φαντασία, ή μια «αισθητική της ύπαρξης» (Foucault) – και να καταλάβουμε επαρκέστερα την ταυτότητά μας, να δούμε τον ατομικό/συλλογικό εαυτό μας «μέσα από τα μάτια του άλλου» (Heinz von Foerster).⁵

Από αυτή την οπτική γωνία, η νέα -φεμινιστικά εμπνευσμένη- πολιτειότητα δυνητικά προάγει τον ουσιαστικό «εκδημοκρατισμό της δημοκρατίας» (Giddens), τη λογική της δικαιωματικής συμμετοχής όλων στις κοινωνικοπολιτικές διαδικασίες (βάσει της οικουμενικής ανθρώπινης ιδιότητας) και την εικόνα του «ενδυναμωμένου» (empowered) και «πολυδύναμου» (modular) πολίτη, ο οποίος κινείται ταυτόχρονα στο Ιδιωτικό και στο Δημόσιο, στο Τοπικό και στο Παγκόσμιο. Τέλος, η αναστοχαστική ιδιότητα του πολίτη θα πρέπει να τοποθετηθεί κοντά σε αυτό που ο Anthony Giddens αποκαλεί «πολιτικές ζωής» (η κατασκευή ταυτότητας, οι τρόποι ζωής, οι «βιογραφίες»), χειραφετητικές δηλαδή πολιτικές που συνδέονται άρρηκτα με τα «δικαιώματα αναγνώρισης» (Charles Taylor) και τη διαλογική δημοκρατία (Μουζέλης 2001).

Υποσημειώσεις

1. Σχετικά με την «αναστοχαστική» (reflexive) σύλληψη του κοινωνικού χώρου, βλ. ενδεικτικά Τσέκερης 2006.

2. Η γνωσιληψία αυτή είναι πράγματι ενεργητική, διότι δύναται να οδηγήσει τις γυναίκες «σε συναισθηματική κάθαρση, σε θεωρητικές

ενοράσεις και σε μεγαλύτερη πολιτικοποίηση και δράση» (Ιγγλέση 2001: 49).

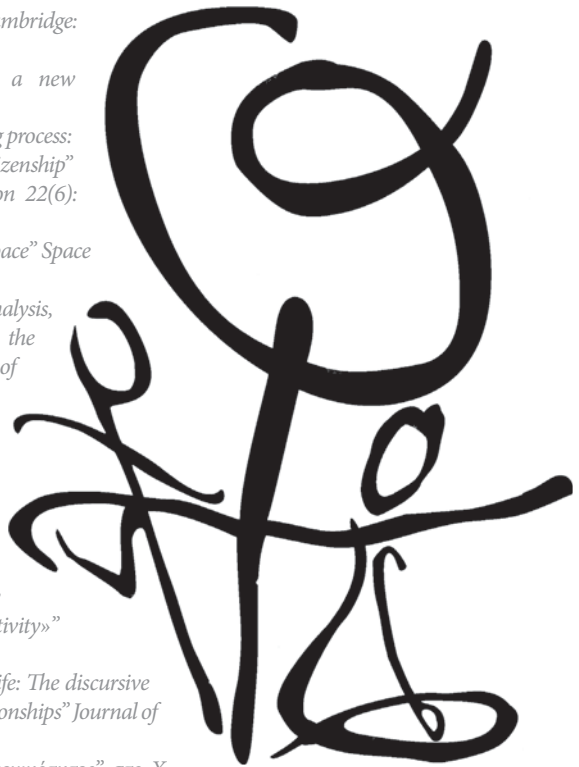
3. Στο πλαίσιο αυτό, ιδιαίτερα σημαντική είναι η επίδραση της «μεταδομιστικής» ή «σχεσιακής» (relational) σύλληψης της εξουσίας (Foucault), κατά την οποία οι προσωπικές επιλογές και οι διαπροσωπικές σχέσεις θεωρούνται ως εγγενώς πολιτικές («όλα είναι πολιτικά»).

4. Σύμφωνα με τη φημισμένη θεωρία του Marshall, η ιδιότητα του πολίτη αναφέρεται σε «έναν λόγο σταθερότητας (discourse of stability) δια του οποίου το σύγχρονο κράτος μπορούσε να επιτύχει έναν βαθμό ενσωμάτωσης (integration) μέσω της αποκατάστασης των ταξικών ανισοτήτων» (Delanty 2003: 598). Ωστόσο, η αντίληψη αυτή θα πρέπει «να επεκταθεί μάλλον παρά να απορριφθεί» στο σύνολό της (Μουζέλης 2001: 35).

5. Στο συγκείμενο της αναστοχαστικής επιστημολογίας, άλλωστε, πρωταρχική πηγή νοήματος είναι οι ανθρώπινες σχέσεις μάλλον, παρά ο ατομικός νους. Όπως λ.χ. καταδεικνύει ο κοινωνικός κονστρουξιονισμός (social constructionism) του Kenneth Gergen, η γνώση είναι άρρηκτα συνυφασμένη με τη δράση (το πράττειν, την ηθική, την ηθικοπρακτική), τη συλλογικότητα και την κοινωνική συμβίωση και αλληλεπίδραση. Βλ. σχετικά Tsekeris and Katrivesis 2007.

Βιβλιογραφία

- Bauman, Z. (2000) *Liquid Modernity*. Cambridge: Polity Press.
- Beck, U. (1992) *Risk society. Towards a new modernity*. London: Sage.
- Delanty, G. (2003) "Citizenship as a learning process: disciplinary citizenship versus cultural citizenship" *International Journal of Lifelong Education* 22(6): 597-605.
- Fenton, L. (2005) "Citizenship in Private Space" *Space and Culture* 8(2): 180-192.
- Flax, J. (1990) *Thinking Fragments: Psychoanalysis, Feminism, and Postmodernism in the Contemporary West*. Berkeley: University of California Press.
- Flax, J. (1992) "The end of innocence" στο J. Butler and J. W. Scott (επιμ.) *Feminists theorise the political*. London: Routledge.
- Harding, S. (1991) *Whose Science? Whose Knowledge?* Milton Keynes: Open University Press.
- Harding, S. (1992) "After the Neutrality Ideal: Science, Politics, and «Strong Objectivity»" *Social Research* 59(3): 567-87.
- Henwood, K.L. (1993) "Women and later life: The discursive construction of identities within family relationships" *Journal of Ageing Studies* 7: 303-319.
- Ιγγλέση, Χ. (2001) "Μέθοδοι και Υποκειμενικότητες" στο Χ.

Ιγγλέση (επιμ.) Ο αναστοχασμός στη φεμινιστική έρευνα. Αθήνα: Οδυσσέας.

MacKinnon, C. (1982) "Feminism, Marxism, Method and the State: An Agenda for Theory" στο Nannerl O. Keohane, Michelle Z. Rosaldo, and Barbara C. Gelpi (επιμ.) *Feminist Theory: A Critique of Ideology*. IL: University of Chicago Press.

MacKinnon, C. (1989) *Toward a Feminist Theory of the State*. Cambridge: Harvard University Press.

Marshall, T. H. (1950) *Citizenship and social class*. Cambridge: Cambridge University Press.

Μουζέλης, Ν. (2001) Για έναν εναλλακτικό Τρίτο Δρόμο. Αθήνα: Θεμέλιο.

Ong, A. (2006) "Mutations in Citizenship" *Theory, Culture & Society* 23(2-3): 499-505.

Pels, D. (1997) "Strange Standpoints, or: How to Define the Situation for Situated Knowledge" *Telos* 108: 65-91.

Τσέκερης, Χ. (2006) "Η Αναστοχαστική Σύλληψη του Κοινωνικού Χώρου" *Intellectum* 1: 83-88.

Tsekeris, Ch. and Katrivesis, N. (2007) "Reflexivity and Modesty: towards an ethics of knowledge", *darkmatter Journal* [Online], 2 Sep 07. Available online at: <http://www.darkmatter101.org/site/2007/09/02/reflexivity-and-modesty-towards-an-ethics-of-knowledge/>